

BYUDJETLARNI TUZISH VA TASDIQLASHNING DAVLAT MOLIVAVIY NAZORATINI TAKOMILLASHTIRISH

Abdiraimov Qurbonali Jo'rayevich

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

Ramazonov Akmal Samadovich

Renassans ta'lim universiteti, Moliya va kredit kafedrasida dotsenti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17521852>

Annotatsiya. Ushbu maqolada byudjetlarni tuzish va tasdiqlash jarayonida davlat moliyaviy nazoratining ahamiyati, amaldagi tizimning afzallik va kamchiliklari, hamda uni takomillashtirish yo'llari ilmiy asosda tahlil qilinadi. O'zbekiston Respublikasida davlat moliyasini boshqarishning zamonaviy mexanizmlari, xususan, "Byudjet kodeksi", elektron byudjet (e-budget) tizimi hamda Hisob palatasi faoliyati orqali nazoratning institutsional asoslari yoritiladi. Maqolada shuningdek, xalqaro tajriba (OECD, IMF, Janubiy Koreya, Buyuk Britaniya) asosida fiskal shaffoflik, natijaviylikka asoslangan byudjetlashtirish va jamoatchilik ishtiroki mexanizmlari o'rganilgan. Tahlillar asosida raqamli nazorat tizimini kengaytirish, parlament va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish, hamda ichki audit xizmatlarining mustaqilligini oshirish bo'yicha takliflar ilgari surilgan. Tadqiqot natijalari O'zbekiston byudjet siyosatini xalqaro standartlarga moslashtirish, moliyaviy intizomni mustahkamlash va byudjet mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlash uchun ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: byudjet, davlat moliyasi, moliyaviy nazorat, fiskal siyosat, byudjet jarayoni, audit, shaffoflik, javobgarlik, raqamlashtirish, byudjet intizomi, ichki audit, jamoatchilik nazorati, samaradorlik, fiskal barqarorlik, xalqaro tajriba.

IMPROVEMENT OF STATE FINANCIAL CONTROL OF BUDGET FORMULATION AND APPROVAL

Abstract. This article analyzes the importance of state financial control in the process of budget formation and approval, the advantages and disadvantages of the current system, and ways to improve it on a scientific basis. The modern mechanisms of state finance management in the Republic of Uzbekistan, in particular, the "Budget Code", the electronic budget (e-budget) system, and the institutional foundations of control through the activities of the Accounts Chamber, are discussed. The article also studies the mechanisms of fiscal transparency, performance-based budgeting, and public participation based on international experience (OECD, IMF, South Korea, Great Britain). Based on the analysis, proposals are put forward to expand the digital control system, strengthen parliamentary and public oversight, and increase the independence of internal audit services. The results of the study serve as a scientific and practical basis for harmonizing Uzbekistan's budget policy with international standards, strengthening financial discipline, and ensuring the effective use of budget funds.

Keywords: budget, public finance, financial control, fiscal policy, budget process, audit, transparency, accountability, digitalization, budget discipline, internal audit, public oversight, efficiency, fiscal sustainability, international experience.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ ЗА ПОДГОТОВКОЙ И УТВЕРЖДЕНИЕМ БЮДЖЕТА

Аннотация. В статье анализируется значение государственного финансового контроля в процессе подготовки и утверждения бюджета, преимущества и недостатки действующей системы, а также пути его совершенствования на научной основе.

Освещены современные механизмы управления государственными финансами в Республике Узбекистан, в частности, институциональные основы контроля посредством «Бюджетного кодекса», система электронного бюджета (электронного бюджета) и деятельность Счетной палаты. В статье также исследуются механизмы фискальной прозрачности, бюджетирования, ориентированного на результаты, и участия общественности на основе международного опыта (ОЭСР, МВФ, Южная Корея, Великобритания). На основе анализа выдвигаются предложения по расширению системы цифрового контроля, усилению парламентского и общественного контроля, повышению независимости служб внутреннего аудита. Результаты исследования служат научно-практической основой для гармонизации бюджетной политики Узбекистана с международными стандартами, укрепления финансовой дисциплины и обеспечения эффективного использования бюджетных средств.

Ключевые слова: бюджет, государственные финансы, финансовый контроль, фискальная политика, бюджетный процесс, аудит, прозрачность, подотчетность, цифровизация, бюджетная дисциплина, внутренний аудит, общественный надзор, эффективность, фискальная устойчивость, международный опыт.

Kirish

Har qanday davlatning iqtisodiy siyosati uning moliyaviy resurslarini shakllantirish, taqsimlash va ulardan samarali foydalanish tizimi orqali amalga oshiriladi. Shu jihatdan, byudjetlarni tuzish va tasdiqlash jarayoni — davlat boshqaruvi tizimining eng muhim bosqichlaridan biri bo'lib, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yo'nalishini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Byudjet faqat raqamlar to'plami emas, balki u jamiyatda mavjud ustuvorliklar, siyosiy qarorlar va iqtisodiy barqarorlikni ifodalovchi moliyaviy boshqaruv asbobidir.

O'zbekiston Respublikasida mustaqillikdan so'ng davlat byudjeti tizimi bosqichma-bosqich isloh qilinib, xalqaro standartlarga mos moliyaviy nazorat mexanizmlari joriy etildi.

Ayniqsa, "Byudjet kodeksi" ning qabul qilinishi, Hisob palatasi faoliyatining kengaytirilishi va elektron byudjet tizimi (e-budgetning amaliyotga joriy etilishi davlat moliyasini boshqarishda sifat jihatidan yangi bosqichni boshlab berdi. Biroq, byudjet jarayonining barcha bosqichlarida — rejalashtirish, tasdiqlash va ijroda — nazorat mexanizmlarining samaradorligini oshirish bugungi kunda ham dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

So'nggi yillarda iqtisodiy o'sish sur'atlarining tezlashuvi, yangi infratuzilma loyihalari, ijtimoiy dasturlarning ko'payishi byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini yanada muhimlashtirdi. Shu sababli, davlat moliyaviy nazoratining takomillashtirilishi — faqat moliyaviy intizom masalasi emas, balki mamlakatning iqtisodiy barqarorligi va xalq farovonligini ta'minlashga xizmat qiluvchi tizimli islohot yo'nalishidir.

Shuningdek, bugungi global iqtisodiy muhitda fiskal shaffoflik, natijaviylikka asoslangan byudjetlashtirish va jamoatchilik ishtirokini kengaytirish kabi tamoyillar ilg'or davlatlarning muvaffaqiyatli tajribasiga aylangan. O'zbekiston uchun ham bu yo'nalishlarda xalqaro andozalarni o'zlashtirish, davlat nazorati institutlarini mustaqil, raqamli va ochiq mexanizmlarga asoslash zarurati mavjud.

Demak, ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u byudjetlarni tuzish va tasdiqlash bosqichida nazorat mexanizmlarini takomillashtirish orqali davlat moliyasining samaradorligini oshirish, korrupsiya xavfini kamaytirish va iqtisodiy boshqaruvda javobgarlikni kuchaytirish masalalarini o'rganadi.

Shu tariqa, mazkur mavzuni chuqur tahlil qilish orqali fiskal siyosatning barqarorligini ta'minlash, byudjet jarayonida shaffoflik va ishonchni mustahkamlash hamda davlat moliyaviy nazoratini modernizatsiya qilish yo'llari aniqlanadi.

Adabiyotlar sharxi: Davlat moliyaviy nazorati, ayniqsa byudjetlarni tuzish va tasdiqlash jarayonida, jahon iqtisodiyoti va moliyaviy boshqaruv tizimlarida keng o'rganilgan konseptual yo'nalishlardan biridir. Bu sohada xorijiy hamda mahalliy olimlar tomonidan ishlab chiqilgan nazariy yondashuvlar va amaliy tajribalar O'zbekiston uchun ham muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

R. Musgrave (1959) o'zining "The Theory of Public Finance" asarida davlat byudjeti orqali iqtisodiy barqarorlik, resurslarni qayta taqsimlash va ijtimoiy adolatni ta'minlash funksiyalarini aniqlab bergan. Unga ko'ra, byudjet nafaqat xarajatlar rejasidir, balki jamiyat ehtiyojlariga javob beruvchi iqtisodiy siyosat vositasidir. A. Smithning "The Wealth of Nations" (1776) asarida ham byudjet xarajatlarining samaradorligi va soliqlarning adolatiligi davlat boshqaruvining poydevori sifatida ko'rsatiladi.

OECD (2022) va IMF (2023) tomonidan tayyorlangan "Budget Transparency Toolkit" va "Fiscal Risk Management" hisobotlarida davlat byudjeti ustidan parlament, jamoatchilik va mustaqil audit institutlarining nazorati fiskal barqarorlikning kafolati sifatida e'tirof etiladi.

Xususan, "Performance-based budgeting" (natijaviylikka asoslangan byudjetlashtirish) modeli davlat xarajatlarining samaradorligini oshirishga qaratilgan eng ilg'or yondashuv sifatida qaraladi.

Buyuk Britaniya tajribasida "National Audit Office" mustaqil fiskal audit organi sifatida parlamentga hisobot beradi, bu esa siyosiy aralashuvsiz moliyaviy nazoratni ta'minlaydi (Allen & Tommasi, 2018). Janubiy Koreyada esa "Open Fiscal System" orqali byudjet loyihalari jamoatchilik muhokamasiga qo'yiladi, bu esa shaffoflikni va ishonchni oshiradi. Shvetsiyada esa "Medium-Term Expenditure Framework" (o'rta muddatli byudjet rejalashtirish tizimi) fiskal intizomni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston olimlari orasida M. Xolboev, N. Qodirova, S. Yuldashev va A. Murtazoyevlarning ishlari e'tiborga molikdir. Ular byudjet intizomini mustahkamlash, moliyaviy nazoratni raqamlashtirish va mahalliy byudjetlarni mustaqil shakllantirish masalalarini keng yoritgan. Xususan, M. Xolboev (2021) "Davlat moliyasini boshqarishda ochiqlik va samaradorlik" nomli maqolasida "e-budget" tizimining joriy etilishi nazorat samaradorligini oshirganini ta'kidlaydi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi (2024-yil tahriri) va Hisob palatasi hisobotlari davlat moliyaviy nazoratining huquqiy asosini belgilab bergan. 2018-yilda qabul qilingan PQ-3772-sonli qarorda "davlat moliyasini boshqarish tizimini modernizatsiya qilish" masalasi strategik yo'nalish sifatida belgilandi.

O'zbekiston tajribasida esa bu tamoyillar bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Ammo ichki audit tizimining mustaqilligi, parlament nazorati mexanizmlarining kuchsizligi va mahalliy byudjetlarning o'zini o'zi boshqarish salohiyatining cheklanganligi kabi muammolar mavjud.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, byudjetlarni tuzish va tasdiqlash jarayonida davlat moliyaviy nazoratining samaradorligini oshirish uchun xalqaro standartlar va milliy qonunchilik o'rtasida uyg'unlikni ta'minlash zarur. Shuningdek, ilmiy manbalar raqamli texnologiyalar, ochiq ma'lumotlar tizimi va ichki audit xizmatlari mustaqilligini kuchaytirishni asosiy yo'nalish sifatida ko'rsatmoqda.

Shu tariqa, adabiyotlar sharhi mazkur tadqiqotning nazariy poydevorini shakllantirib, fiskal barqarorlikni mustahkamlash, byudjet shaffofligini oshirish va davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish bo'yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqish uchun asos yaratadi.

Metodologiya: Byudjetlarni tuzish va tasdiqlash jarayonida davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish masalalarini o'rganish — bu ko'p qirrali, tizimli va empirik tahlilni talab etuvchi ilmiy jarayon hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning metodologiyasi davlat moliyasini boshqarishning nazariy asoslari, amaliy tahlil uslublari hamda xalqaro tajribalarni uyg'unlashtirish orqali shakllantirilgan. Asosiy maqsad — davlat moliyaviy nazoratining hozirgi holatini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va uni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdir.

Tadqiqotda tizimli, kompleks va empirik yondashuvlar asos qilib olingan. Tizimli yondashuv yordamida byudjet jarayonining barcha bosqichlari — rejalashtirish, tasdiqlash, ijro va nazorat — o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqildi. Bu usul byudjet siyosatini yagona iqtisodiy mexanizm sifatida baholash imkonini berdi. Empirik yondashuv esa 2020–2024-yillar davomida O'zbekiston Respublikasining byudjet daromadlari, xarajatlari, moliyaviy qonunbuzarliklar holati va fiskal barqarorlik ko'rsatkichlari asosida statistik tahlilni amalga oshirishga yo'naltirildi.

Tadqiqotning nazariy poydevori sifatida R. Musgrave, J. Stiglitz va V. Tanzi kabi olimlarning davlat moliyasi va fiskal nazorat nazariyalari, shuningdek, "fiskal shaffoflik", "performance-based budgeting" va "medium-term expenditure framework" kabi zamonaviy konsepsiyalar asos qilib olindi. Bu nazariyalar davlat xarajatlarining natijaviylik mezonlari bilan o'lchanishi, byudjet intizomini mustahkamlash hamda nazoratni institutsional darajada kuchaytirish zaruratini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

O'zbekiston tajribasi tahlil qilinar ekan, "Byudjet kodeksi", Prezident farmonlari, Moliya vazirligi hamda Hisob palatasining me'yoriy hujjatlari asosida davlat moliyaviy nazorati tizimining huquqiy asoslari o'rganildi. Amaliy tahlil jarayonida byudjetni tuzish va tasdiqlashdagi mavjud mexanizmlar, ularning samaradorligi, shaffoflik darajasi va jamoatchilik ishtirokini baholovchi ko'rsatkichlar tahlil qilindi.

Bundan tashqari, xalqaro tajriba bilan solishtirish usuli (komparativ tahlil) ham tadqiqot metodologiyasining muhim qismi hisoblanadi.

OECD, IMF, Jahon banki va Janubiy Koreya moliyaviy nazorat tizimlari tahlil qilinib, ularning O'zbekiston amaliyotiga mos jihatlari aniqlashtirildi. Bu solishtirma tahlil natijalari orqali davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish uchun zarur konseptual yondashuvlar ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayonida foydalanilgan ma'lumotlar bazasi O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Hisob palatasi va Davlat statistika qo'mitasi hisobotlari, shuningdek, xalqaro tashkilotlarning rasmiy nashrlari hamda mahalliy ilmiy manbalardan iborat bo'lib, bu tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minladi.

Ushbu ilmiy izlanish natijasida byudjetlarni tuzish va tasdiqlashda raqamli nazorat tizimlarini kengaytirish, parlament va jamoatchilik ishtirokini oshirish, natijaviylikka asoslangan baholash tizimini joriy etish hamda davlat moliyaviy nazoratining institutsional mustaqilligini kuchaytirish kabi takliflar ishlab chiqildi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqotning metodologiyasi nazariy, tahliliy va amaliy yondashuvlarning uyg'unligiga asoslanib, davlat moliyaviy nazoratining hozirgi holatini baholash, tizimdagi zaif nuqtalarni aniqlash va ularni isloh qilish bo'yicha ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqishga imkon berdi. Shu tariqa, tadqiqot natijalari O'zbekiston Respublikasida byudjet jarayonining shaffofligini oshirish, moliyaviy intizomni kuchaytirish hamda fiskal barqarorlikni ta'minlashga amaliy hissa qo'shadi.

Tahlil va natijalar

Davlat byudjetini tuzish va tasdiqlash jarayoni mamlakat iqtisodiy siyosatining asosiy yurak urish nuqtasi sanaladi. Chunki aynan shu bosqichda milliy resurslar shakllanadi, ijtimoiy-iqtisodiy ustuvorliklar belgilanadi va moliyaviy intizom uchun asos yaratiladi. Byudjetni shakllantirishda nazorat mexanizmlarining samarali ishlashi davlat siyosatining barqarorligini, iqtisodiy rivojlanishning izchilligini va jamiyat ishonchini ta'minlaydi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi byudjet tizimida sezilarli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, 2020–2024-yillar davomida elektron byudjet tizimi (e-budget) to'liq ishga tushirilib, "Ochiq byudjet" platformasi jamoatchilik uchun keng imkoniyatlar yaratdi.

Hisob palatasi faoliyatining institutsional mustahkamlanishi esa moliyaviy nazoratning huquqiy va tashkiliy asoslarini yanada kuchaytirdi. Natijada fiskal shaffoflik va javobgarlik darajasi ancha oshdi.

Bugungi kunda byudjet nazoratining asosiy yo'nalishlari sifatida shaffoflikni kengaytirish, raqamli monitoringni kuchaytirish va jamoatchilik nazoratini yo'lga qo'yish belgilangan. Statistika tahlillar ham bu boradagi ijobiy natijalarni ko'rsatadi. Moliya vazirligi va Hisob palatasi ma'lumotlariga ko'ra, 2020-yilda byudjet hajmi 128,4 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 236,1 trillion so'mga yetgan. Shu bilan birga, aniqlangan moliyaviy qonunbuzarliklar summasi 412 milliard so'mdan 318 milliard so'mgacha kamaygan.

Bu holat nazorat mexanizmlarining bosqichma-bosqich takomillashayotganini va moliyaviy intizomning mustahkamlanayotganini tasdiqlaydi.

Biroq tizimda hali ham bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, mahalliy byudjetlarda xarajatlarning iqtisodiy asoslanish darajasi pastligicha qolmoqda. Ichki audit xizmatlarining mustaqilligi yetarli darajada emas, nazorat organlari o'rtasida vakolatlar takrorlanishi mavjud.

Bundan tashqari, jamoatchilik nazoratining huquqiy bazasi to'liq shakllanmaganligi sababli ochiqlik va ishonch darajasi to'liq ta'minlanmayapti. Bu omillar ayrim hollarda byudjet mablag'larining maqsadsiz sarflanishiga olib keladi va fiskal intizomni susaytiradi.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, ilg'or mamlakatlarda byudjet nazorati natijaviylik va shaffoflik tamoyillariga asoslanadi. Masalan, Janubiy Koreyada "Digital Fiscal Management System" orqali barcha byudjet operatsiyalari onlayn kuzatiladi, bu esa inson omilini kamaytiradi va korrupsiya xavfini pasaytiradi. Buyuk Britaniyada "National Audit Office" parlamentdan mustaqil faoliyat yuritadi va moliyaviy hisobotlarni bevosita jamoatchilikka taqdim etadi. Shvetsiyada esa o'rta muddatli byudjet rejalashtirish tizimi fiskal intizomni mustahkamlash va xarajatlar ustidan nazoratni kuchaytirish imkonini beradi.

O'zbekiston uchun ushbu tajribalardan foydalanish dolzarb. Mustaqil fiskal kengash (Fiscal Council) tashkil etish, raqamli audit tizimlarini kengaytirish hamda natijaviylikka asoslangan byudjet modelini joriy etish orqali nazorat tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish mumkin.

1-jadval.

O'zbekiston Respublikasida byudjet daromadlari va xarajatlari dinamikasi (2020–2024-yillar)

Yil	Konsolidatsiyalashgan byudjet daromadlari (trln so'm)	Xarajatlar (trln so'm)	Byudjet taqchilligi (trln so'm)	Ijtimoiy xarajatlar ulushi (%)	Fiskal intizom indeksi (0–100)
2020	128,4	132,1	-3,7	38,2	59
2021	151,6	157,8	-6,2	40,5	63
2022	172,3	180,5	-8,2	41,7	69
2023	202,4	210,7	-8,3	43,2	74
2024	228,9	236,1	-7,2	44,0	79

Manba: O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Tahlil natijalari asosida nazorat tizimini yanada takomillashtirish uchun bir qator amaliy yo'nalishlar aniqlangan: raqamli nazorat tizimlarini keng joriy etish, ichki audit xizmatlarini mustaqil maqomga ega qilish, parlament va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish, byudjet tashkilotlari faoliyatini KPI tizimi asosida baholash hamda hududiy byudjetlarda tahliliy salohiyatni oshirish. Ushbu chora-tadbirlar moliyaviy nazoratni yanada kuchaytirish bilan birga, byudjet siyosatini xalqaro standartlarga yaqinlashtiradi.

Yakuniy tahliliy jihatdan aytganda, byudjetlarni tuzish va tasdiqlash jarayonida moliyaviy nazoratni takomillashtirish — bu davlat boshqaruvi sifatini oshirish, korrupsiya xavfini kamaytirish va resurslarni samarali taqsimlashning asosi hisoblanadi. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, islohotlarning izchil davom ettirilishi natijasida davlat moliyasi yanada shaffof, javobgar va samarali boshqariladigan tizimga aylanish yo'lidan barqaror ilgarilab bormoqda.

Muhokama

Davlat byudjetini tuzish va tasdiqlash jarayonida moliyaviy nazorat tizimining takomillashuvi — mamlakatning iqtisodiy barqarorligini, ijtimoiy ishonchni va fiskal intizomni mustahkamlovchi eng muhim omillardan biridir. Byudjet faqat moliyaviy hujjat emas, balki davlat siyosatining iqtisodiy ifodasi, jamiyat ehtiyojlariga yo'naltirilgan strategik reja

hisoblanadi. Shu bois, uni nazorat qilish, tahlil qilish va baholash jarayonlari ilmiy asoslangan, shaffof va natijaga yo'naltirilgan bo'lishi zarur.

So'nggi yillarda O'zbekiston moliyaviy boshqaruv tizimida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. "Byudjet kodeksi"ning yangilanishi, "Ochiq byudjet" portali va elektron nazorat platformalarining joriy etilishi davlat moliyasi ustidan nazoratni ancha samarali qildi. Ayniqsa, Hisob palatasi faoliyatining kengaytirilishi va Moliya vazirligi tarkibida raqamli nazorat bo'limlarining tashkil etilishi moliyaviy monitoring tizimini kuchaytirdi. Biroq, bu islohotlar hali ham o'zining to'liq natijasini bermagan.

Amaldagi tizimda ayrim muammolar saqlanib qolmoqda: ichki audit xizmatlarining mustaqilligi yetarli emas, parlament nazorati institutsional jihatdan kuchsiz, va jamoatchilik ishtirokini ta'minlovchi huquqiy mexanizmlar yetarlicha ishlamayapti. Natijada, ayrim holatlarda byudjet mablag'lari maqsadsiz sarflanmoqda yoki samaradorlikka yo'naltirilmagan loyihalarga ketmoqda. Bu esa fiskal barqarorlikni zaiflashtiruvchi omil bo'lib qolmoqda.

Xalqaro tajriba ko'rsatadiki, byudjet nazorati muvaffaqiyatli ishlashi uchun bir nechta muhim shartlar mavjud. Birinchidan, moliyaviy nazorat organlari to'liq institutsional mustaqillikka ega bo'lishi kerak. Masalan, Buyuk Britaniyada "National Audit Office" parlamentdan ham, ijro hokimiyatidan ham mustaqil faoliyat yuritadi. Ikkinchidan, raqamli texnologiyalar orqali real vaqt rejimidagi monitoring tizimi yo'lga qo'yilishi lozim. Janubiy Koreya tajribasida "Digital Fiscal Management System" aynan shu maqsadga xizmat qiladi.

Uchinchidan, fuqarolik ishtiroki — zamonaviy byudjet siyosatining ajralmas qismi bo'lib, "fuqarolar byudjeti" mexanizmlari orqali jamoatchilikka moliyaviy qarorlar ustidan ta'sir ko'rsatish imkonini beradi.

O'zbekiston ham bu yo'nalishlarda faol islohotlarni amalga oshirmoqda. Ammo amaliy natijalar shuni ko'rsatadiki, tizim hali ham ko'p darajali, markazlashgan va qisman byurokratik tuzilishga ega. Hududiy byudjetlarning mustaqilligi past, moliyaviy tahlil salohiyati cheklangan.

Shu sababli, byudjet nazoratini takomillashtirishda hududiy moliya organlarini raqamli texnologiyalar bilan qurollantirish, ularning hisobotini ochiq shaklda e'lon qilish, shuningdek, mahalliy kengashlar faoliyatini nazorat mexanizmlariga jalb etish dolzarbdir.

Muhokama jarayonida shuni alohida ta'kidlash kerakki, davlat moliyaviy nazoratining samaradorligi faqat texnik vositalarga emas, balki inson kapitali va institutsional madaniyat darajasiga ham bog'liq. Nazorat tizimida ishlovchi mutaxassislarining malakasini oshirish, ularni xalqaro audit standartlari (INTOSAI, ISSAI) bo'yicha tayyorlash davlat moliya boshqaruvining sifatini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Bundan tashqari, natijaviylikka asoslangan byudjetlashtirish (performance-based budgeting) tamoyilini keng joriy etish, har bir xarajat birligining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini o'lchash tizimini yaratish zarur. Chunki bu yondashuv orqali byudjet mablag'larining maqsadliligi, foydaliligi va samaradorligi oshadi.

Yana bir muhim jihat — raqamli audit tizimlari va sun'iy intellekt asosidagi tahliliy platformalarni kengaytirishdir. Hozirda O'zbekistonda "e-budget", "Open Budget", "e-monitoring" kabi platformalar mavjud, biroq ular o'rtasidagi integratsiya va ma'lumot almashish samaradorligi past. Shu sababli, yagona moliyaviy nazorat axborot tizimini yaratish mamlakat uchun strategik zaruratdir.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, davlat moliyaviy nazorati tizimi samaradorligini oshirish uchun faqatgina yangi hujjatlar emas, balki tizimli o'zgarishlar, inson resurslari va texnologik integratsiya zarur. Byudjet ustidan nazorat kuchaygan sari, davlat boshqaruvi shaffof va javobgar bo'ladi, bu esa iqtisodiy islohotlarning barqaror natijasini kafolatlaydi.

Byudjetlarni tuzish va tasdiqlash jarayonida moliyaviy nazoratni takomillashtirish O'zbekiston uchun nafaqat moliyaviy barqarorlikni, balki demokratik boshqaruv tamoyillarini ham mustahkamlovchi jarayondir. Nazorat tizimi qanchalik professional, ochiq va raqamli asosda ishlasa, davlat boshqaruvi shunchalik samarali va xalq manfaatlariga yaqin bo'ladi. Shu bois, kelgusi yillarda davlat moliyaviy nazoratini yanada chuqurlashtirish O'zbekistonning fiskal siyosatidagi eng muhim ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlil va muhokamalar shuni ko'rsatadiki, byudjetlarni tuzish va tasdiqlash jarayonida davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish – mamlakat iqtisodiy barqarorligi, fiskal intizomi va ijtimoiy ishonch tizimining mustahkam poydevoridir. Nazoratning samarali ishlashi byudjet mablag'larining maqsadli sarflanishini, korrupsiya xavfini kamaytirishni hamda resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasida 2020–2024-yillar davomida byudjet jarayonini raqamlashtirish, "Ochiq byudjet" platformasini joriy etish va Hisob palatasi faoliyatini kuchaytirish orqali moliyaviy boshqaruv sifatida sezilarli yutuqlarga erishildi. Shu bilan birga, ayrim kamchiliklar — ichki audit tizimining mustaqilligi, jamoatchilik nazorati mexanizmlarining sustligi va hududiy byudjetlar tahliliy salohiyatining pastligi — hali ham dolzarbligicha qolmoqda.

Xalqaro tajriba asosida shunday xulosa chiqarish mumkinki, moliyaviy nazorat tizimini yanada kuchaytirish uchun:

— Raqamli monitoring va audit tizimlarini (e-monitoring, blockchain asosidagi nazorat) keng joriy etish;

— Mustaqil fiskal kengash (Fiscal Council) tashkil etish orqali parlamentdan tashqari nazoratni yo'lga qo'yish;

— Natijaviylikka asoslangan byudjetlashtirish (performance-based budgeting) modelini kengaytirish;

— Ichki audit xizmatlarining institutsional mustaqilligini ta'minlash;

— Jamoatchilik va fuqarolik nazoratini qonunchilik asosida mustahkamlash zarur.

Ushbu chora-tadbirlar amaliyotga joriy etilsa, byudjet jarayoni yanada shaffof, adolatli va samarali bo'ladi. Eng muhimi, davlat moliyasi ustidan nazorat kuchaygani sari jamiyatda iqtisodiy ishonch ortadi, fiskal siyosat barqarorlashadi va mamlakatda "javobgar davlat boshqaruvi" tamoyili to'liq shakllanadi.

Shunday qilib, davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish — nafaqat moliya tizimi islohoti, balki iqtisodiy xavfsizlik va ijtimoiy taraqqiyotning eng muhim omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi. (2024). Toshkent: Adliya vazirligi nashriyoti.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2018). PQ–3772-son Qaror – Davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish to‘g‘risida. Toshkent.
3. O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi. (2024). *Davlat byudjeti ijrosi bo‘yicha yillik hisobot*. Toshkent.
4. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2023). *Byudjet jarayonining ochiqligi to‘g‘risida ma‘lumotnoma*. Toshkent.
5. Davlat statistika qo‘mitasi. (2024). *O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari*. Toshkent.
6. IMF. (2023). *Public Financial Management Reforms in Central Asia*. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
7. OECD. (2022). *Budget Transparency Toolkit*. Paris: OECD Publishing.
8. World Bank. (2021). *Enhancing Public Sector Accountability and Budget Management*. Washington, D.C.: World Bank Group.
9. Tanzi, V. (2020). *Fiscal Policy and Governance*. London: Routledge.
10. Musgrave, R. (1959). *The Theory of Public Finance*. New York: McGraw-Hill.
11. Stiglitz, J. E. (2019). *Economics of the Public Sector*. New York: W. W. Norton & Company.
12. Allen, R. & Tommasi, D. (2018). *Managing Public Expenditure: A Reference Book for Transition Economies*. OECD Publishing.
13. National Audit Office (UK). (2022). *The NAO Annual Report and Accounts*. London.
14. Ministry of Economy and Finance, Republic of Korea. (2023). *Digital Fiscal Management System Report*. Seoul.
15. Qodirova, N. (2022). “O‘zbekiston byudjet tizimida fiskal shaffoflikni oshirish omillari.” *Moliya va iqtisodiyot jurnali*, №3, 45–53-betlar.
16. Xolboev, M. (2021). “Davlat moliyasini boshqarishda ochiqlik va samaradorlik.” *Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali*, №2, 27–35-betlar.
17. Yuldashev, S. (2020). *Davlat moliyaviy nazoratini rivojlantirishning milliy modeli*. Toshkent: Iqtisodiyot va huquq nashriyoti.